

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВИПРАВНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ (XVIII СТ.)

У статті розглядається зарубіжний досвід становлення і розвитку закладів пенітенціарної системи для неповнолітніх правопорушників. Проаналізовано особливості створення виправних установ для неповнолітніх злочинців у Англії, Бельгії, Голландії, Італії, Росії, Франції, Швейцарії у XVIII ст.

Ключові слова: неповнолітній правопорушник, виправні заклади, виправний приют, заклади примусового виховання, школи виправлення.

Виправні заклади для неповнолітніх посідають у сучасній пенітенціарній системі одне з найважливіших місць. Мета покарання – виправлення – з давніх часів спонукала до виокремлення місць ув'язнення, призначених для неповнолітніх із загального тюремного ладу. Ще Говард звернув увагу на величезне зло, заподіяне спільним утриманням дорослих і неповнолітніх у загальній в'язниці; якщо колишні в'язниці служили школою злочину для дорослих, то легко собі уявити, як вони позначилися на дітях. Але одним створенням для неповнолітніх окремих в'язниць обмежитися не можна було: необхідним є встановлення особливого режиму їх утримання – режиму, що базувався б виключно на принципі виправлення, а відтак виникає потреба наукового осмислення та аналізу історичного розвитку виправних закладів у зарубіжних країнах, їх змісту, структури та умов утримання в цих закладах неповнолітніх [1].

Проблемам структури та діяльності закладів вітчизняної пенітенціарної системи присвячено роботи Алферова Ю.А., Байдакова Г.П., Беляєвої Л.І., Верещагіної В.А., Зубкова А.І., Філіпова В.В., Шаміс А.В. та ін.; питаннями розвитку виправних установ для неповнолітніх у зарубіжних країнах займалися такі вчені, як Fohring, Aschrott, Starcke, Mittermaier, Wiedemann, Fuld, Roussel, Robin, Lallemand, Hello, d'Haussonville, Bocchi.

Об'єкт нашого дослідження – функціонування виправних закладів для неповнолітніх правопорушників. Предмет – специфіка становлення та розвитку закладів пенітенціарної системи для неповнолітніх правопорушників у зарубіжних країнах (XVIII ст.).

Мета дослідження: проаналізувати та узагальнити історичний зарубіжний досвід становлення та розвитку виправних установ для неповнолітніх правопорушників (XVIII ст.).

Спостереження над сучасною злочинністю великих населених центрів показали, що схильність до злочину запеклих злочинців бере початок із малоліття і укорінюється в сім'ї, в навколишніх умовах, у відсутності виховання, тобто перші кроки на шляху злочину сучасного рецидивіста робляться в дитинстві, коли порок і злочин важко розрізнити; порочність, розпусність, розбещеність дітей своєю чергою тісно взаємопов'язана з їх безпритульністю.

Таким чином, безпритульні, бездоглядні діти, які не одержують виховання в сім'ї, повинні його отримати за громадський та держаний рахунок, тобто влада, не чекаючи, доки неповнолітній скоїть злочин, має подбати про виховання дитини, якщо батьки не здатні цього зробити. Ця думка лежить в основі так званого “примусового виховання”, здійснюваного утриманням безпритульних і порочних дітей у виправних закладах.

Сьогодні навіть не обговорюється те, що неповнолітніх злочинців слід не карати, а виправляти, тобто виховувати, і тому тюремний режим повинен бути замінено відносно них виховним режимом.

Початок сучасним виправним закладам для неповнолітніх було покладено створенням виховних закладів для сиріт, безпритульних і бездоглядних дітей, що на той час уважалося виявом благодійності, яким переважно опікувалась церква [2].

В Італії уже на початку XVIII століття зустрічаються заклади винятково для неповнолітніх злочинців: папа Климент XI влаштував у Римі у 1704 р. будинок для

виправлення і виховання малолітніх злочинців. Цей досвід був невдалий, але згодом стали з'являтися й інші заклади, що переслідували ту ж мету.

Благодійній ініціативі зобов'язане виникнення виправних закладів у Швейцарії, яке взаємопов'язане з ім'ям “рятівника бідних, батька сиріт та вихователя людства” – Йоганна Генріха Песталоцці. Спочатку благодійні товариства влаштовують безпритульних сиріт до селянських сімей, але згодом, щоб уникнути експлуатації дитячої праці, починають створюватися окремі заклади для утримання дітей. Таку школу було засновано самим Песталоцці в Нейгофі, пізніше аналогічну школу створено швейцарським урядом, це так звана землеробна колонія для бідних дітей у Гофвіллі. У цій колонії, що досягла блискучих результатів, працював інший філантроп, другий “друг дітей”, Верлі. Подібно до названих закладів було влаштовано безліч інших колоній і шкіл.

Досвід Швейцарії та Італії невдовзі зацікавив Німеччину. Протягом цього ж XVIII ст. з'являється низка так званих “Rettungs-An-stalten” (рятувальні й навчальні школи), тобто закладів, призначених для порятунку безпритульної та покинутої молоді. Втім, уже й раніше існували в Німеччині подібні заклади: в Любеку з 1547 р., Аугсбурзі з 1572 р., Гамбурзі з 1595 р., Галлі з 1698 р. Особливо прославився, створений у 1820 р. в Штутгарті, заклад “Paulmenpflege” й отримала світову популярність гамбурзька виправна школа, що мала назву “Суворий будинок” (Rauhes Haus). Характерна особливість старих німецьких виправних виховних закладів для неповнолітніх полягала в їх сімейному режим. Допоміжним засобом виховного впливу тут було навчання землеробству [2].

Думка про те, щоб у виправних закладах безпритульна і порочна молодь знаходила те, чого їй бракувало – головним чином, сім'ї – швидко популяризувалась в Європі. На зразок гамбурзького “Суворого будинку” в 20-х роках XVIII століття у Франції створено дві колонії – в Нейгофі, неподалік від Страсбурга, і св. Миколая в Парижі. У 1839 р. у Франції була відкрита відома метрейська колонія (в Mettray, поблизу Тура), діяльність якої неодноразово спробували наслідувати інші. Демес, директор метрейської колонії, ввів такий самий режим, який діяв у гамбурзькій виправній школі: сімейний першопочаток і навчання землеробству, а пізніше і майстерності. Більшість закладів цього роду створювалася у Франції за зразком метрейської колонії і за небагатьма винятками всі вони отримали характер землеробних колоній. На переконання тогочасних чиновників, місто є розсадником злочинності й порочності неусталених і нездатних боротися з різними спокусами молодих людей, у той же час, на душу людини ніщо так благотворно не впливало, як сільська природа, сільська робота. Усі зусилля організаторів цих закладів було спрямовано на усунення формалізму, що згубно діяв на виховання навіть у звичайних школах, а ще згубніше там, де діти не мали щастя відчувати на собі впливу доброї родини. Передбачалося, що виправні заклади повинні бути справою суспільно-приватної ініціативи, а в уряді знаходити тільки підтримку. На початку у Франції так і було: всі виправні заклади і переважно землеробні колонії з'являлися й існували завдяки приватно-громадському почину [2].

У той самий час у Голландії було влаштовано на приватні кошти виправний заклад під назвою “Нідерландський Метре”.

В Англії думка про необхідність створення особливих закладів для утримання як безпритульних, так і порочних дітей виникла в 1788 р.; завдання популяризації її взяло на себе серрейське філантропічне об'єднання. На початку в основу цих виправних закладів для неповнолітніх було покладено сімейний принцип; пізніше в їх діяльність було введено систему класифікації вихованців за успіхами в навчанні й терміну утримання в закладі. Приклад серрейського виправного закладу наслідували й інші благодійні товариства, завдяки яким число виправних установ швидко збільшувалося. Діяльність їх викликала довіру уряду, який законом 1838 р. визнав за можливе зараховувати до призначеного неповнолітньому злочинцеві судом терміну покарання час утримання його у виправному закладі. Цим же законом було покладено початок створенню державних виправних закладів. Перший з них з'явився у Parkhurst'і на острові Вайт і проіснував до 1864 р. За ініціативою Гладстона виник згодом виправний заклад для хлопчиків у Редгілді. На відміну від французьких закладів,

англійські не надавали переваги землеробній праці, а рівноцінно звертали увагу й на інші можливі на волі види діяльності неповнолітніх. [2]

Найбільший благодійний вплив на долю і процвітання подібних закладів в Англії мав законодавчий акт 1854 р. (Reformatory School Act – Виправний закон про школи, доповнений в 1868 р.), дію якого було поширено на Англію та Шотландію. Цим актом створення “Reformatory Schools” довірено приватній ініціативі; але зауважувалося, що заклади, котрі відповідають вимогам закону, можуть отримати визнання з боку уряду, а відтак контролюватися ним.

У Бельгії закон розмежував дітей на “злочинних” (enfance coupable) і “занедбаних” (enfance abandonnee). До категорії перших віднесено було малолітніх, засуджених кримінальними судами і виправданих унаслідок визнання їх як таких, які діяли без достатнього усвідомлення, до другої – безпритульні (indigents), жебраки (mendians) і волоцюги (vagabonds). До 1846 р. неповнолітні першої категорії відбували покарання у в’язницях, і в цьому ж році були засновані для них так звані “maisons penitentiaires et de reforme”; малолітніх же другої категорії розміщали в особливих закладах для утримання сиріт або ж у засновані з 1808 р. “depots de mendicite”. За законом 1848 р. було створено особливі “ecoles de reforme” для утримання в них усіх таких неповнолітніх.

У Росії необхідність створення виправних закладів для малолітніх злочинців констатовано лише “Уложением о наказаниях”. Укладачі проекту цього “Уложенія ...” передбачали розміщувати неповнолітніх у гамівні будинки. Закон від 15 грудня 1866 р. спричинив виникнення спеціальних благодійних товариств, що передбачало створення та утримання особливих виправних притулків для неповнолітніх. “У даний час принцип примусового виховання неповнолітніх – не тільки безпритульних, які нічим злочинним себе не виявили, але і злочинних, які зазнали суду – повсюдно визнаний законодавствами” [2].

Варто зазначити, що примусове виховання неповнолітніх було складовою завдань не тільки благодійних товариств, що заохочувалося державою й самим урядом. Не скрізь, з міркувань фінансових, держави створювали за свій рахунок заклади або колонії для неповнолітніх злочинців, але всюди вони знаходились під контролем та підпорядкуванням уряду, і влаштування неповнолітнього злочинця у ці заклади передбачалося кримінальними законами.

Таким чином, у другій половині XVIII ст. стан наявності та функціонування виправних закладів для неповнолітніх злочинців у різних країнах був таким.

Англія посідала відносно устрою та регламентації виправних закладів перше місце; законодавство різко розмежувало дітей, які скоїли злочини, і покинутих або безпритульних. Також розрізняються і заклади, призначені для утримання неповнолітніх тієї або іншої категорії. Для утримання перших було призначено школи виправлення (Reformatories) для безпритульних і взагалі нещасних неповнолітніх – Industrial Schools, тобто промислово-ремісничі школи. Як ті, так і інші заклади могли створюватися приватними особами. Уряд зберігав за собою право встановлювати придатність закладів для спеціальних цілей, одночасно вимагаючи, щоб організація закладу відповідала нормальному регламенту, затвердженому в законодавчому порядку (“General-Rules and Regulations for the management of Reformatories and Industrial Schools” – “Генерал-правила і положення для управління виправно-виробничими училищами). Урядові інспектори спостерігали за точним виконанням цього регламенту. Зкладам, що успішно функціонували, уряд видавав субсидії. Діти утримувались у закладах примусового виховання не інакше, як за постановою судді. Існували спеціальні органи, до обов’язків яких належало відшукувати безпритульних дітей, збирати про них відомості й представляти матеріал на розсуд судді.

До ремісничих шкіл вступають діти віком молодші за 14 років, затримані за різні пороки, і діти віком молодші за 12 років, які вчинили кримінальні діяння, за що закон передбачав тюремне ув’язнення. Тут утримувались неповнолітні до досягнення 16-річного віку. До шкіл виправлення приймалися діти молодші 16 років і перебували там від 2 до 5 років; або за вироком суду; після відбуття ними покарання у в’язниці не менше 10 днів; або

ж у порядку помилування замість того виду позбавлення волі, до якого їх засуджено судом. Організація обох видів шкіл взагалом одна і та ж: в “Industrial Schools” використовували більш м’які дисциплінарні заходи. Зразкова діяльність виправних закладів дала в Англії свої якісні результати, що виражалися в постійному зменшенні рецидиву і кількості злочинів, скоєних неповнолітніми. У 1856 р. в Англії було вчинено неповнолітніми 13981 злочинів; через 10 років число це становить лише цифри 9356, ще через 10 років не перевищує 7138, а в 1882 р. доходить всього до 5700 [2].

У Німеччині результати примусового виховання неповнолітніх значно гірші від досягнутих в Англії. Краще, ніж в інших союзних державах, справу було поставлено в Пруссії, де вона регулювалася частково імперським німецьким кримінальним законодавством, частково ж партикулярним законодавством, що стосувалася переважно безпритульних і морально покинутих дітей. Так, за опікунським статутом 1875р. опікунський суддя міг забрати в матері морально зіпсованого неповнолітнього і віддати його у виховний або виправний заклад. Безпритульним присвячено і закон 13 березня 1878 р., що вимагав застосування до них примусового виховання. Кількість дітей зіпсованих та занедбаних, підданих примусовому вихованню на підставі закону 13 березня 1878 р., до 1888 р. у всій Пруссії складала 10756. Настільки незначне застосування примусового виховання не могло дати відчутних результатів, і дійсно в Пруссії не спостерігалось зменшення числа неповнолітніх злочинців, а натомість їх кількість у всій Німеччині навіть зросла. За даними імперської німецької кримінальної статистики було засуджено до кримінальних покарань у 1885 р. 30 675 неповнолітніх злочинців, а в 1889 р. – 36 734. Точне число наявних у всій Німеччині виправних закладів для неповнолітніх невідомо.

У Франції виправними закладами слугували землеробські колонії. Більшу частину їх було призначено для утримання хлопчиків як засуджених судом, так і звільнених від покарання у зв’язку з неповноліттям. Режим колонії нічим не нагадував тюремних порядків. Усе в цих закладах було розраховано на честолобство неповнолітніх і на заохочення бажання стати самостійними хліборобами. Основним законом, який регулював у Франції примусове виховання, є закон 5 серпня 1850 р. (*loi sur L’education et le patronage des jeunes detenus* – Закон про освіту і заступництво молодих ув’язнених), яким приватним особам та благодійним товариствам надавалось право створення виправних закладів для неповнолітніх під наглядом держави. Виправні заклади розподілялися так:

1) *colonies penitentiaires*, тобто виховні та виправні (пенітенціарні) заклади, куди закон наказував розміщати неповнолітніх, які скоїли злочин, але звільнених від покарання за недостатньої осудності; безпритульних і потім неповнолітніх злочинців, засуджених до ув’язнення більше, ніж на 6 місяців;

2) *colonies correctionnelles* (виправні колонії), куди розміщувалися неповнолітні, засуджені до тюремного ув’язнення на термін більше двох років, а також видалені з пенітенціарних колоній за погану поведінку. [2]

Унаслідок незначної кількості існуючих колоній уряд був змушений влаштовувати при деяких центральних в’язницях виправні відділення (*quartiers d’amendement, quartiers correctionnels*) для утримання неповнолітніх. Проте виправні колонії не повністю провели у себе запропонований законом розподіл неповнолітніх за категоріями. До 1 липня 1888 р. у Франції існувало шість колоній для хлопчиків і п’ять “*quartiers correctionnels*”. У 1885 і 1887 рр. було створено два виправні заклади для дівчаток. У деяких закладах запроваджено систему ремісничих робіт.

Бельгія на той час мала виправні заклади для неповнолітніх у Рюїсселеді і Вінгемі для хлопчиків і в Бернемі, поблизу Брюгге – для дівчаток. Ці заклади називалися “*ecoles de reforme*”; вихованці їх – переважно безпритульні й бездоглядні неповнолітні. Загальне керівництво ними було довірено міністерству юстиції і, зокрема, “*Administration de la surete publique*”. Неповнолітні злочинці розміщалися в так званих “*maisons penitentiaires*”: у С. Гюбері – для хлопчиків і в Намюрі – для дівчаток.

В Австрії продовжувало діяти застаріле “Кримінальне уложеніє” 1852 р., в якому не згадувалося про систему примусового виховання неповнолітніх. Тільки в 1873 р. було

видано “Закон про тих, хто не має певних занять”, і в 1885 р. “Закон про утримання в робітничих будинках і виправних закладах”, на підставі яких особи, які не досягли 18 років, за наявності умов для утримання в закладах з примусовою працею, повинні бути направлені тільки до виправних закладів для неповнолітніх та утримання їх у цих закладах до досягнення ними 20 років [2].

У Швейцарії існувала значна кількість виправних закладів для неповнолітніх; вони всі мали місцевий кантональний характер. З урядових закладів цього роду виділяються такі, як Бернський, Цюрихський, Ааргауський, Ваадтський.

В Італії була наявна змішана система, існували державні й приватні виправні заклади. Перші (Case di custodia) були наближені до в'язниць; другі (Istituti pii nel ritoovero forzato dei giovanetti) призначені для утримання безпритульних і неповнолітніх, які зазнали осуду за легкі провини.

У царській Росії установами для малолітніх злочинців уважалися виправні притулки під керівництвом головного тюремного управління, що поєднували поєднання в'язниць з “богоугодною установою”. Із виправних притулків навіть випадкові неповнолітні правопорушники виходили закінченими злочинцями або душевно і фізично зіпсованими людьми. Основними методами виховання у виправних притулках були різки та релігійний вплив. Побиття провинних різками в присутності всіх ув'язнених було щоденним явищем. У ролі вихователів виступали так звані “дядьки” – неписьменні відставні унтер-офіцери і фельдфебелі. Основним предметом викладання був “закон божий”. До виправних притулків неповнолітні приймалися не тільки за вироками судів, а й на прохання батьків, опікунів, вихователів та інших осіб. Ті, хто випускалися з виправних притулків, віддавалися до досягнення повноліття в експлуатацію майстрам або промисловим закладам, від яких перебували в абсолютній залежності, бо у випадку “поганої поведінки” вони підлягали поверненню до виправного притулку.

На території Росії налічувалося разом 12 приватних притулків:

- 1) міський Рукавішніковський притулок у Москві, що виник в 1864 р. на кошти братів Рукавішнікових;
- 2) землеробсько-ремісничя колонія поблизу Санкт-Петербурга, створена в 1871 р. санкт-петербурзьким об'єднанням виправних колоній і ремісничих притулків;
- 3) Студзенецька колонія поблизу Варшави для хлопчиків;
- 4) навчально-виховний притулок у Саратові, що виник у 1873 р. за ініціативи Саратовського тюремного комітету (для дітей обох статей);
- 5) ремісничо-виправний притулок у с. Большеві Московської губернії з 1874 р.;
- 6) Казанський виховно-виправний ремісничий притулок з 1875 р.;
- 7) Київська землеробна колонія, заснована в 1876 р.;
- 8) виправний притулок у Ярославлі, заснований в 1878 р.;
- 9) Нижегородська колонія, заснована в 1876 р.;
- 10) Симбірська виправно-виховна колонія відкрита в 1880 р.;
- 11) виправний притулок у с. Мерефі, поблизу Харкова, відкритий в 1881р.;
- 12) Вологодський притулок відкритий у 1885 р.

Усі притулки було підпорядковано міністерству внутрішніх справ (за головним тюремним управлінням), вони підлягали систематичним урядовим ревізіям. Засоби для існування притулків надавалися комітетами, що опікуються в'язницями (зобов'язаними відпускати на кожного вихованця таку суму, яка потрібна була б для утримання у в'язниці арештанта), і з благодійних внесків членів товариств. Вартість утримання неповнолітніх у притулках могла бути стягнена з їх батьків. Як правило, в притулки поступали неповнолітні за судовими вироками, відповідно до закону 1866 р.; положеннями ж окремих виправних притулків дозволялося приймати покинутих або виправданих судом неповнолітніх. Нижня вікова межа для вступу в притулок (за Статутом про покарання) – 10 років, вища – 17. Термін утримання неповнолітніх у притулках міг бути зазначений у судовому вирокі і тривати до досягнення ними 18 років. Мінімальний термін утримання в притулку не

зазначений. Керівництво притулку мало право скорочувати призначені судом терміни ув'язнення на одну третину, умовно звільняючи в'язнів. Завдання притулків зводяться до навчання, утримання і заступництва неповнолітніх. За видом отриманого в притулках технічного навчання вони розподілялися на *землеробські колонії й ремісничі притулки*. Сімейний режим законом не встановлено для притулків; і тільки Ярославський притулок ним керувався. Надання приватній ініціативі створення виправних закладів у Росії не могло ще показати істотних результатів; але безсумнівно, виправні заклади мали на своїх вихованців благодійний вплив – число випущених рецидивістів порівняно незначне. Завданням якіснішої організації притулків у Росії було присвячено з'їзди їх представників. Таких з'їздів було три: у Москві – у 1881 і 1890 р., у Києві – у 1884 р. [2].

Як бачимо, аналіз становлення виправних закладів для неповнолітніх в європейських країнах та Росії свідчить про те, що в переважній більшості установи для безпритульних і тих неповнолітніх, які скоїли злочини, являють собою установи чисто тюремного типу, діяльність орієнтувалась на виховний вплив. Борстальські установи в Англії, виправні колонії у Франції, дитячі в'язниці і заклади для піклувального виховання в Німеччині та інші ставили завданням утримання неповнолітніх правопорушників окремо від дорослих. Під час аналізу історичного аспекту становлення і розвитку виправних закладів для неповнолітніх стає зрозумілим той факт, що в усіх перерахованих країнах указані заклади мали дві форми власності – державні установи й приватні заклади. Утримувалися неповнолітні в усіх виправних установах до досягнення ними повноліття.

На нашу думку, історичний аналіз становлення та розвитку виправних закладів для неповнолітніх актуальний для розробки перспектив розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи стосовно неповнолітніх засуджених та створення виправних закладів для неповнолітніх нового типу, що будуть відповідати принципам та вимогам виконання покарань неповнолітніми, закріпленими у міжнародних правових актах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурцев А.М. Пенітенціарна система Германії у XVI – поч. XXI ст.: історико-юридичне дослідження: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – Катеринбург. – 2007.
2. Кистяковский А. Молодые преступники и учреждения для их исправления, с обозрением русских учреждений. – К. – 1878.
3. Стаднік В. Історія виникнення та розвитку покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх. – К., 2004.
4. www.vehi.net/brokgauz/all/045/45596.shtml

Турчанова Т.М.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ДЛЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ

Статья посвящена описанию зарубежного опыта создания и развития исправительных учреждений для несовершеннолетних правонарушителей. Проанализировано особенности создания исправительных учреждений для несовершеннолетних преступников в Италии, Швейцарии, Франции, Голландии, Англии, Бельгии, России.

Ключевые слова: несовершеннолетний правонарушитель, исправительные учреждения, исправительный приют, учреждения принудительного воспитания, школы исправления.

Turchanova T.M.

FOREIGN EXPERIENCE AND DEVELOPMENT OF CORRECTIONS FOR UNDER AGE CRIMINALS

The foreign experience of the foundation and development of the establishments of penitentiary system for under age criminals is considered in the article. The peculiarities of the creating of correctional establishments for under age criminals in Italy, Switzerland, France, Holland, England, Belgium and Russian is analuzed in the article too.

Key words: correctional institutions, correctional home, institution of compulsory education, school patch.